

Амиров А.М.
**Шығыстанушылардың
шариғат пен әдет-ғұрыпқа
қатысты көзқарастары**

Мақалада «Шығыс» туралы түрлі стереотиптер мен теріс наным-сенімдер батыс қоғамында пайда бола бастағаны жөнінде әрі патшалық Ресей кезінде мұсылманшылықты ата діні ретінде ұстанып келген қазақ жерін, әдет-ғұрып, тұрмыс-тіршілігін зерттеушілердің дені орыстар болғандығы айтылған. Қазақ халықын мұсылман емес деушілер көбіне патшалық Ресей саясаты жетегінде жүргендер екені айтылған. Тақырыптың өзектілігі Шығыстанушылардың шариғат пен әдет-ғұрыпқа қатысты объективті көзқарастары болып Эдвард Саидт, академик В.В. Бартольд пен қазақ ғалымы Ч.Ч. Уәлиханов және т.б еңбектері басшылыққа алынды.

Түйін сөздер: шығыс, ислам, тарих, ориенталистика, мәдениет, өркениет, шариғат, әдет-ғұрып, тарих, ғасыр.

Amirov A.M.
**Views of Orientalists on Shariat
and customs**

The article provides information about the gradual appearance of a variety of stereotypes and negative beliefs of Western society concerning the “East”, also most researchers of life, traditions and the Kazakh lands, who were adhering to the Muslim religion during the Imperial Russia, were Russian population. Researchers claim who said that the Kazakh people are not Muslims, were in many cases the followers of Imperial Russian policy.

Actuality lies in the objective views of orientalists about the life and traditions of Edward Saidt, academic V.V. Bartold and Kazakh scientist Ualihanov Ch.Ch. and others that was taken as a framework.

Key words: East, Islam, history, orientalism, culture, civilization, shariat, customs, history, century.

Амиров А.М.
**Взгляды востоковедов
на шариат и обычаи**

В статье рассказывается о постепенном появлении различных стереотипов и негативных убеждений западного общества о «Востоке», также о том, что большинство исследователей быта, обычаев и земель казахов, придерживающихся мусульманской религии во время Царской России, были русскими. Исследователи, утверждавшие, что казахский народ не мусульмане, являлись во многих случаях последователями политики Царской России.

Актуальность темы заключается в объективных взглядах востоковедов на быт и традиции Эдварда Саидт, академика Бартольда В.В. и казахского ученого Уалиханова Ч.Ч. и других взятых в основу статьи трудов.

Ключевые слова: восток, ислам, история, ориенталистика, культура, цивилизация, шариат, обычай, история, век.

ШЫҒЫСТАНУШЫЛАР- ДЫҢ ШАРИҒАТ ПЕН ӘДЕТ-ҒҰРЫПҚА ҚАТЫСТЫ КӨЗҚАРАСТАРЫ

«Шығыстанушалар» деп басқалардан бөлек қарастырудың мәні неде екен деген сұрақтың туындауы заңды. Өйткені, біз аталмыш тақырыпты «Шығыстану» мамандығының пәнаралық ғылым ретінде қарастырып жатқандықтан, шығыстану ғылымына аз-маз тоқталғымыз келеді.

Шығыстану тарих ғылымдарының бір бағыты ретінде XVIII ғасырда Лейбниц және Вольтер сияқты философ-ағартушылардың өзіне көңіл аударта бастағаннан пайда болды. Француз революциясынан бастап жүйелі түрде шығыс мәтіндерін зерттеу жұмыстары жүре бастады. Бұл зерттеулер XIX ғасырда еуропалықтардың азияттардан абсолютті түрде жоғары деген пастулаттың шеңберінде, отарлау философиясының құрылуына негіз болды. 1795 жылы Парижде Азияның тірі тілдерін зерттейтін мектеп құрылып, ол басты еуропалық ориенталистика орталығына айналды. Арнайы журналдар пайда болды, атап айтқанда: «Азияттық журнал (1823 ж.)», «Корольдік азияттық қоғам журналы (1834 ж.)», «Немістік шығыс қоғамы журналы (1845 ж.)» және т.б. еуропалық шығыстанушылардың зерттеулері қамтыған [1].

Ақыры XX ғасырда батыс қоғамында шығыс туралы түрлі стереотиптер мен теріс наным-сенімдер пайда бола бастады. Сондықтан да біз осы мақаламызды қарастыруға түбі палестиндік атақты Америка ғалымы әрі қоғам қайраткері Эдвард Саидтің ориенталистикаға байланысты ұстанымын ұстандық. Ол 1935 жылы 1 қарашада Иерусалимде протестанттық христиан дінін ұстанатын бай араб отбасында туған. 1947 жылы оның отбасы туысқандарымен бірге Каирге босқын болып келеді. 1951 жылы ата-анасы Саидты Америка Құрама Штатының Массачусетс штатында Маун Херман мектебіне оқуға жібереді. Притон университетін бітірген соң Гарвардқа түсі онда философия докторы дәрежесін алып, Колумбиялық университетте салыстырмалы әдебиеттанудан профессор атағын алған. Саидке ориентализмді сын көзбен қарауға 1967 жылы болған араб-израиль соғысы еді. Ол сол кезден бастап, батыстың арабтар жөнінде БАҚ-тың дұрыс ойда емес екенін біліп, барлық жаңа әлеуметтік зерттеулерге теріс пікір білдірді. Саидтің ең басты еңбегі 1978 жылы шыққан ориенталистикада жаңа академиялық зерттеу болып табылатын түбегейлі жұмысы «Ориенталистика». Бұл

еңбек Азия және Африка мемлекеттерін тарихи тұрғыдан қайта қарауға арналған. Ол «ориентализмге» анализ жасаудың негізгі үш ұғымына тоқталады: *біріншісі, шығысты зерттеуші адам ориенталист, ал олар зерттеп отырған ілімі ориентализм болып табылады. Екінші, ориентализмнің мағынасы – Шығыс пен Батыстың онтологиялық және эпистемологиялық айырмашылығы жайлы ойлау образы. Үшіншіден, ол Шығысты өзіне бағындыратын батыстық үлгі деп біледі.*

Осыларды жақын қарастырып көрсек, осы үш ұғым бір-бірімен тығыз байланысты: ориентализм ойлау образы ретінде саяси және әлеуметтік-экономикалық іс-шараларда қолданылатын ғылыми және идеологиялық негізін тапты. Осы ұғымның негізінде Саид ориентализмді «Ойлап тапқан идеологиялық жүйе», – деп атады [2, 321-б].

Ориентализмнің негізгі догмасы Саидтың пайымдауы бойынша, ол арабтар мен исламды түбегейлі зерттеу деп түсінді. Мұсылмандық Шығыстың зерттеулеріне сүйеніп, Саид ориентализмнің негізіне жататын мынандай теріс стереотиптерді табады: Біріншіден, ол «Рационалды, жоғары дамыған Батыс пен адасқан, дамымай қалып, қор болған Шығыстың абсолютті айырмашылығы бар деуін». Екіншіден, ол қазіргі нақты шығыстың ақиқатының негізінде емес, «классикалық» мәтіндердің негізінде Шығыс моделін құрғанын. Үшіншіден, Шығыстың бірбеткейлігі, өзін сәйкестендіруге дәрменсіз деген догматы. Төртіншіден, Шығысты демонизациялау (құбыжықтандыру), «олардан қорқу керек» және «оларды әрқашан бақылауда ұстау керек» [2, 300-б] деп, батыстың шығысқа оның ішінде арабтар мен мұсылман елдеріне берген бағалары осы ұғымдарды көрсетеді. Соның негізінде батыс жаппай мұсылман елдерін отарлау саясатын жүргізді. Қазіргі күні көптеген мұсылман мемлекеттері кезінде отарлаушы мемлекеттердің бодауында болып, қаншама рухани мұраларынан ада қалды. Ал шығыстану қазіргі күні Шығыс деп аталған Азия және ішінара Африка (негізінен Солтүстік Африка) елдерінің тарихын, экономикасын, тілдерін, әдебиетін, этнологиясын, өнерін, дінін, философиясын, мәдениетінің материалдық және рухани ескерткіштерін кешенді түрде зерттейтін ғылым ретінде танылған.

Шынтуайтқа келгенде, пайдалы қазбалар мен рухани, мәдени қазыналарға бай шығыс әлемі батысты ертеден қызықтырған. Шығыс әлемінде қанша әлемдік өркениеттер мен мәдениеттер тоғысқан. Мәдениеті мен әдет-ғұрыпын, діні

мен тілін қызғыштай қорғап, ұрпақтан-ұрпаққа аманат етіп отырған да шығыс әлемі. Бәрін айтса бірін айтса салсақ, ислам келгеннен бастап, әлемде үлкен өзгерістер болды. Ислам мәдениеті тез тарап өзінің нұрлы шуақтарын жан-жаққа шаша бастады. Ол кезде Еуропа ілім-білімнен әлдеқайда артта қалғаны тарихан белгілі. Орта ғасырларды мұсылман әлемінде әртүрлі ғылым салаларынан ғалымдар шыға бастады. Осы ОА шыққан ұстаз-ғалымдардың өзі саусақпен санардан әлденеше көп.

Батыста отырып, ориентализмге шығыс адамы ретінде сын көзбен қараған Эдвард Саид, басқа шығыстанушылар мен ғылыми орталардан қаншама сөз бен сын естіп, өзіне көп қарсыластар тапты. Алайда, оны қолдағандар да көп болды. Сондықтан да шығыстанушыларға сыни көзбен қараған Саидтың берген бағасын біз де құп көріп, қазақтардың тар жол тайғақ кешкен тағдыры да мәз болмағанын айтқымыз келеді. Кезінде Қазақстанда ресейдің отарлау экспансиясының ауылынан айналып өте алмай, бодауында қалған қазақтардың, діні мен ділінен айырылу қаупі болған-ды. Қазақ мәдениеті мұсылман мәдениетімен ұштасып жатқандықтан, шарифат пен әдет-ғұрып күнделікті өмір тіршілігінде өз үйлесімділігін таба білді. Енді осы тақырыпты жете зерттеуге келгенде шамалы қиналамыз. Себебі, қазақ әдет-ғұрпына байланысты материалдар өте көп, алайда Қазан төңкерісіне дейінгі Қазақстанның әдет-ғұрып, тұрмыс-тіршілігін зерттеушілердің дені орыстар болды. Оның да себебі бар. Қазақстан Ресейдің отары саналып, патшалық Ресей қазақ халқын неғұрлым бұғауда ұстай беру үшін қазақтардың әдет-ғұрпын, салт-санасын, тұрмыс-тіршілігін мықтап үйренуі тиіс еді. Сондықтан да топ-тобымен экспедициялар шығарып, қазақтардың әдет-ғұрып, салт-саналарына қатысты материалдар жинала бастады. Зерттеушілердің бәрі дерлік өкінішке қарай, қазақ әдет-ғұрпының өсіп-жетілуіне, өзгерістеріне әрі шынайы да салмақтылығына назар салмай, тек біржақты жалпылама суреттеп, түсінік беруді ғана парыз санаған. Соның нәтижесінде зерттеушілер қазақ әдет-ғұрып заңдарына ағүсті қарап, патшалық Ресейдің заң нормаларын асыра мақтауларына әкеліп соқты. Мұның салқыны, әлі күнге сақталып отыр. Біздің заңдарымыздың көбі Ресей заңдарының дәлме-дәл көшірмесі. Әр халықтың өзіне тән психологиясы, тег, ерекшелігі барлығы ұмыт болып, әлі күнге орыс заңы қоғамымызда орын алып отырғаны қынжыларлық. Әр халықтың өз ерекшелік сипаты, мемлекетінің түзілісі, халқының психологиялық және қанына

сінген әдет-ғұрып, салт-дәстүріне лайықталып жасалған заңы, сол мемлекеттің заңында ерекше көрінуі тиіс. Мысалы, АҚШ мемлекетінің өзіндегі әрбір штат заңдарында өз ерекшеліктері мен сипаттарын сақтағанын айтсақ та жеткілікті.

Дегенмен де қазақ әдет-ғұрпын патша саясатына лайықтап қаншама бұрмалағанымен, ол шығармалардан сын көзімен қарай отырып, өзімізге қажетті көптеген ғылыми бағалы деректер табуға болады.

Осы шығармалар арасындағы бірден-бір шоқтығы биік, ғылыми шығарма болып А.И. Левшиннің «Қырғыз-Қазақ немесе Қырғыз-қайсақ ордасы мен даласын суреттеу» деген еңбегі саналады. Н.И. Гордеков «Сырдария облысындағы қырғыздар мен қара қырғыздар» [4, 111-б] деген еңбегінде негізінен қазақтардың әдет-ғұрпын, оның қоғамдағы қарым-қатынастарын, өзгерістерін сөз етеді. Зерттеуші тек өз бақылауы, зерттеулерімен ғана шектелмей, жер-жерлерде болып, көпті көрген көнекөз қарттармен, атақты билермен кездесіп, солардың айтқандарын да жинап, еңбегінде пайдаланған.

Қазақ әдет-ғұрпы заңдарын оқып-үйренуде П. Маковецкийдің еңбегінің де берері аз емес. Оның «Қырғыздардың заңдық әдет-ғұрып нормаларын оқып үйрену үшін материалдар» атты еңбегінде қазақ билерінің шешімдері мен айтқан биліктеріне айрықша мән береді. Әрі ол әдет-ғұрып нормаларына тарихи талдаулар жасайды, ескі және жана әдет-ғұрыптарды, сондай-ақ ислам діні шариғат заң нормаларына орыс заңдарының әсерлерін ерекше бөліп көрсетеді.

Сол сияқты Г.И. Спасский, Л.Ф. Баллюзек, Д.Я. Самоковасов, Д. Андре, А. Загряжеский, Я.Гавердовскийдің т.б. зерттеушілердің еңбектерінің үлкен маңызы бар [3, 19].

Қазақтың ұлы азаматтары: Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, А. Құнанбаев, А. Байтұрсынов т.б. қазақ әдет-ғұрыпына байланысты көптеген тың ойлар мен пікірлер қалдырып кеткен. Қайнар көздерге сүйенген шариғат дерекнамалары өте көп. Олар дүниежүзі кітапханалары мен архивтерінде самсап жатыр.

Әсіресе, қазақ әдет-ғұрып заңдарына тиісті дерекнамалар; Әбу-л-Қасым ибн Хаукалдің «Китап әл-Масалик уал Мамалик», Әбу-л-Фарат Кудами ибн Жафардың «Китап хараж», Шамс ад-Дин Әбу Абдуллах ибн Ахмед ибн Абу Бакр әл-Мақаддасидік «Китап ахсан ат-Тақасим фи мариғат әл-Ақалим», әл Идрисидің әл-Жаһиздің, әл-Марузидің, Әбу Дулафтың, т.б. еңбектерінде беріледі. Бұл заң шешімінің негізге желілері; бір-біріне көмектесу, көсемін сайлау, мұрагерлік

заңы, туыстарына үйленбеу, ұрлық-қарлықты тыю және т.б. [3, 33].

Жалпы ғылыми әдебиеттерде мұсылмандықтың қазақ тайпаларына жайылып, таралуын IX-X ғ., исламның ене бастау кезеңі; XI-XII ғ., исламның таралу кезеңі; XII-XIV ғ. исламның орнығуы деп үш кезеңге бөледі.

Өлбетте, бұл шартты түрде бөлу болып табылады. Өйткені, келіп жеткен бір деректер бойынша мұсылмандық ислам діні IX ғасырдан бастап, Қазақстанға, оның ішінде оңтүстік өңірге ислам дінінің енуін ілгері ірге қалаған десе, енді деректерде қазақтар XVII-XVIII ғ. дейін мұсылмандықты түгелдей мойындамаған дейді. Бұл жерде кейбір шығыстанушы, экспедиция басшылары осындай мәлімдеме таратқан. Мысалы, В. Радлов: «Бұл дін далада ерте таралса да, оларға Мұхаммед діні өркениеттің негізгі сипаттары әлі толық енген жоқ, оқымысты қастаның, діншілдіктің басым болып, соның әсерінен құдайшылдыққа қарай ұмтылыс өріс алған жоқ. Халықтың көп бөлігі ислам әдет-ғұрыптарына сырттай ғана бой ұсынады, шашты, сақал-мұртты алып отыруды қатты қадағалайды. Ораза тұту, намаз оқуды отырықшы мұсылмандармен көрші тұратын қазақтарды есептемегенде, халықтың көпшілігі сақтай бермейді. Дәрет алу да дұрыс атқармайды. Оны сүртінуден ауыстыруды ұнатады. Діннің ішкі мазмұны жөнінде егжей-тегжейлі білім олардың арасына аз тараған» деп жазады [5, 17].

Қазақ халқы мұсылман емес деушілер көбіне патшалық Ресей саясаты жетегінде жүргендер немесе қазақ сенімдерін терең білмейтіндер тарапынан айтушылар. Олар: «қазақтардың Мұхаммедшілдігі өте момын, жаһил-надан, ырымшыл. Оларда не мешіт, не медреселері жоқ, қажет десеңіз жол-жораларды атқаратын молдалары да жоқ. Ал, молдаларының өздері де надан» [6, 197-б] дегендерін алсақ та жеткілікті. Орыс деректері болса да қазақтарды әлі ислам қазақ даласына еңбеді деп, қазақ халқын христиан дініне енгізу саясатын ұстанған деп есептейміз. Өйткені, бұған Алаш арыстарының жазған жан айғайлары мен айтқан сөздері ашық дәлел екені белгілі жәйт еді.

Жұмысымызда тақырыпты зерттеуде ерекше назарға алынатын академик В.В. Бартольд пен қазақ ғалымы Ш.Ш. Уәлихановтың еңбектері. В.В. Бартольдтың түркілердің исламдануы жайлы ғылыми мәселеге қосқан үлесі орасан зор және өзіндік ерекшеліктерге ие. Атақты ғалым ислам және Орта Азия халықтарының тарихын ғылыми-объективті тұрғыда оқып үйренудің негізін салған. Шығыс тарихы жайлы жариялымдарда,

ғылыми рецензияларда шығыстанушы Орта Азия түркі халықтарының рухани мәдениетін оқып-үйренудің жалпылама жолдарын анықтауға тырысты, академиялық емес орталарда ислам тарихына қатысты жиі туындайтын көзқарастарды сынға алатын, әсіресе оның зорлық-зомбылықпен жайылуының тәсілдері мен тюрколог Марквартаның исламға қарсы идеяларын ерекше сынады [7].

В.Бартольд түркілердің исламдану мәселесін тікелей зерттеуді қиынсынса да, классиктің тарихи сілтемелер жайлы ахуалды қалыптастыруы, түркілердің исламдану заңдылығының нормалары, оның мінез-құлқы мен ерекшеліктері сол істің кезеңденуі аса құнды мәнге ие. Өзінің көптеген еңбектерінде академик исламның сол кезеңдегі көзі ашық халықтардың арасында материалдық жағынан да, рухани мәдениет жағынан да озық екенін тез байқауға болатынын айтады. Академиктің көзқарасы бойынша араб және парсы мәдениетінің түркілерге әсері қатты болғанымен, түркілердің тарапынан ол мәдениетке ешқашан толық бағыну болмағанын, өздерінің төл сөздерінен айырылмағандарымен айғақтайды. Сондай-ақ ғалым өз еңбегінде қазақтардың XV-XVI ғасырлар аралығында исламға жаппай интеграциялану процесі жүргенін айтады. [8, 515-6] Соған қарамастан классикалық орыс шығыстанушысының белгілі аспектердегі методологиясы ескірген. Көп жағдайда ол тарих пен аңыздың айырмашылығын айта келе көш-

пенділердің ауызша тарихнамасына сенімсіздікпен қарады.

Қазан төңкерісіне дейінгі орыс-еуропа тарихнамаларында, қазақ халқы ислам дінін өміріндегі рухани мән тұрғысынан әлсіз ұстанғанын, тек соңына қарай ғана ислам өркениетімен ұштасқан деп жазуға тәнті болған. Алайда, (В. Радлов, Г. Потанин, Н. Лыкошин, Р. Карутц және т.б.) еңбектеріне сүйенсек, көшпелі қазақ қоғамы исламды жеткілікті мөлшерде ұстанғанын көруге болады. Бәрін айт та бірін айтсақ, батыс авторларының барлығы қазақтар орташа (фанатизмнен аулақ) исламды ұстанғанын мойындайды.

XIX ғасырда елді зерттеуге келген орыс, француз, неміс, ағылшын, жөйттер алдымен халқымыздың ішкі рухани бірлік-бекемдігіне, дін-дәстүрінің беріктігіне таңданған. Мысалы, «Қонақасы – Тәңір ақысы» деп, қонақ келсе, құт келетінін білген халқымыз жайлы кезінде А.Ф. Баллюзек тамсана жазған-ды [9, 234-6].

Ендеше, дінді ғылыми тұрғыдан зерттеу үшін тарихқа жүгінбейінше, оның қашан әрі қалай пайда болғанын, таралу кеңістігі мен уақытын сондай-ақ сол діннің наным-сенім мен құқықтық ерекшеліктерін білу қиынға соғады. Мәдениетінде көрініс тапқан діннің сол халықтың әдет-ғұрыпы мен тұрмыс тіршілігіне тікелей әсер етуінің негізінде, басқа мәдениеттерден ерекше тұстары болады. Сол үшін қазіргі ғылымда қандай да «өркениет» немесе «мәдениет» өзінің бастауын діни наным-сенімнің негізінде пайда болғанын дәлелдейді.

Әдебиеттер

- 1 Burke T. Orientalism// The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World: in 4 vol. / Ed. J. Espasito. – New York. Oxford: OUP, 1995. Vol.3
- 2 Said E. W. Orientalism. – New York, 1978.
- 3 Өсерұлы Н. Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шарифаттың әсерін зерттеу. док. дис. – Алматы, 1997. – 247 бет.
- 4 Гродеков Н.И. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области ч.1, – Ташкент, 1889.
- 5 Радлов В.В. Құрастырып, алғысөзі мен түсініктемелерін жазғандар – С. Қасқабасов, К. Ісләмжанұлы. – Алматы: Ана тілі, 1993. – 256 бет.
- 6 Прошлое Казахстана в источниках и материалах. – Алма-Ата, 1935. Сб. 1; 1936. Сб. 2 (совм. с П. А. Кунте; сост., ред.)
- 7 Бартольд В.В. Рецензия на труд Маркварта// Соч.: В 9 т. – М.: Изд. Вост.лит., 1968. – Т. 2, Ч.2. – С. 230-238.
- 8 Бартольд В.В. Киргизы. Исторический очерк// Собр. соч.: В 9 т.–М.: Изд.вост.лит., 1963. – Т.2, Ч 1. – С.473-543.
- 9 Баллюзек А.Ф. Мейірбандық пен қайырымдылық, әдептілік пен ізеттілік ережелеріне қатысты әдет-ғұрыптар// Қазақ халқының салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары. 2-том, Құраст. С.Әжіғали. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2006. – 416 бет.

References

- 1 Burke T. Orientalism// The Oxford Encyclopedia of the Modern Islamic World: in 4 vol. / Ed. J. Espasito. New York. Oxford: OUP, 1995. Vol.3
- 2 Said E. W. Orientalism. New York, 1978.
- 3 Nuraly Useruly. Kazak adet-gurip zandarina shariattin aserin zartteu. Dok. Dis. Almaty 1997 zh. 247 bet.

- 4 Grodekov N.I. Kirgizi I karakirgizi Sir-Darinsky oblasti ch. 1, Tashkent, 1889.
 - 5 Radlov V.V. Kurastirip, algi sozi men tusiniktemelerin zhazgandar – S. KAskabasov. K. Islamzhanuly. – Almaty: Ana tili, 1993. – 256 bet. ISBN 5630-00193-0
 - 6 Proshloe Kazahstana v istochnikah I materialah Alma-ata, 1935. Sb. 1; 1936. Сб. 2 (sovm. S P. Kunte; sost., red.)
 - 7 Bartold V.V. Rechenzia na trud Markvarta // Soch.: V 9 t. – M.: Izd. Vost., lit., 1968. – T. 2, Ch.2. – S. 230-238.
 - 8 Bartold V.V. Kirgizy. Istorichesky ocherk// Sobr. soch.: V 9 t. – M.: Izd. Vost. Lit., 1963. – T.2, Ch 1. – Ch.473-543.
- Balliuzek A.F. Meirbandik pen kairimdilik, adeptilik pen izettilik erejeleine katisty adet-guriptar// Kazak halkinin salt dastirleri men adet-guriptari 2-tom, Kurast. S. Azhigaly. – Almaty: «Arys» baspasy, 2006. – 416 bet.